

Knihy protestantských autorů v zámecké knihovně Otty mladšího z Nostic

Otto mladší z Nostic, jako kancléř obojího Slezska a posléze doživotní hejtman svídnický a javorský, shromáždil ve druhé polovině 17. století na svém zámku v dolnoslezském Javoru knihovnu, jež budila pozornost již jeho vzdělaných současníků. Citujme na tomto místě úryvek z knihy *Neueröffneter Ehrentempel ... des Marggraffthums Ober Lausitz* Benedikta Carpzova: „*Jeho vzácná a cenná knihovna, vyzdobená uměleckými obrazy, nevšedními medailemi, geometrickými instrumenty, prastarými listinami, rukopisy a dalšími podivuhodnostmi, šířila věhlas jeho jména.*“ A z knihy *Phoenix redivivus ducatum Svidnicensis et Javroviensis* Efraima Ignáce Nasona: „*Na západ slunce jest dvojí místnost, v níž je uchovávána skvostná nostická knihovna ... v pěkném pořádku, na všech stranách v čistotě chráněna červenobílými a modro-nachovými závěsy. Každému milovníku [vzdělanosti] je k ní přán volný přístup. Výše, nad pravidelnými řadami knih, jsou ... vedle sebe [zavěšeny] umělecké obrazy, které ukazují pravdivou podobu zesnulých autorů zde uložených knih.*“

Otto z Nostic, jedna z nejvýznamnějších osobností slezské správy v období bezprostředně po třicetileté válce shromažďoval především literaturu, která mu měla sloužit v administrativě země, tedy knihy právní povahy a obsahu historicko-politického, ovšem z dob svých univerzitních studií v Lipsku a Štrasburku mu zůstala láska k filosofii a teologii. A to přesto, že se ho jeho stejnojmenný strýc, Otto starší z Nostic, který již od raného věku silně ovlivnil synovcovy zájmy a další životní osudy, snažil od těchto pro mladého šlechtice a potenciálního vládce rodu nepatřičných zálib odvrátit. Výmluvně o tom opět hovoří Ottův současník Christoph Coler v gratulatoriu *De nova praefecturae Sparta hac ornanda*: „*Někteří z tvých příbuzných i jiní vyprávějí o tvé všestranné vzdělanosti. O tom, že ses, jak se zdá, věnoval v rané mladosti studiu filosofie a teologie s větším zaujetím a zápalem, než je užitečné a slušné pro muže tvého stavu. Dokud rozumnost a vliv onoho staršího Otty, tvého strýce nezkrotila zápal a žár [tvého] mladického ducha.*“ Díky svému strýci, horlivému katolíku, který jako vychovatel Otty mladšího z Nostic a jeho bratra Jana Hartvíka přivedl oba své synovce, pocházející původně z protestantského prostředí, až ke konverzi ke katolické víře, se však Otto dostal rovněž k protestantským knihovnám konfiskovaným v průběhu 20. let 17. století, které do jeho knihovny přinesly *gros* nekatolické teologické literatury reflektované v pozůstalostním soupisu jeho majetku, a tedy i jeho knihovny. Jeho strýc Otto se aktivně podílel na prohabsburských pobělohorských aktivitách. Otevřete-li Obnovené zřízení zemské, naleznete na začátku jeho jméno zapsané bezprostředně pod jménem českého kancléře

Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic. Podobně Otto mladší z Nostic se stal po třicetileté válce horlivým vykonavatelem rekatolizačního programu habsburského domu ve Slezsku.

Pozůstalostní soupis veškerého movitého i nemovitého majetku Otty mladšího z Nostic uvádí na 503 foliích, tedy na téměř 80% inventáře, soupis celé javorské zámecké knihovny, jež na konci Ottova života čítala celkem 4 651 svazků a řadila se tak k velkým šlechtickým knihovnám té doby. Její složení odpovídalo vkusu zámožného šlechtice vrcholného baroka, snahám o osobní reprezentaci a především úsilí o obsazení veškerého tehdy dostupného a písmem kodifikovaného vědění, jehož cílem byla *bibliotheca universalis*. Její součástí byla samozřejmě i od renesance nezbytná kunstkomora, nebo též kabinet kuriozit obsahující v sobě krom velkého množství geometrických nástrojů, přírodních pozoruhodností a anomalií, rovněž rozsáhlou sbírku obrazů a grafik. Pozůstalostní soupis byl pořízen za účelem zajištění dědických práv Ottovy vdovy a jeho potomků a na jeho základě byla knihovna spolu s kunstkomorou krátce po Ottově smrti prodána jeho bratru Janu Hartvíkovi za 15 791 zlatých, aby byla následně přestěhována do nově vystavěného Nostického paláce na pražské Malé Straně a stala se tak jádrem nově založené Majorátní knihovny hrabat z Nostic a Rhienecka, v níž je uložena dodnes.

Stručný přehled osudů knihovny a struktury jejího složení jsem podal v několika statích během posledních tří let, a z časových důvodů jej proto vypouštím. Zaměříme se však na fenomén frekvence nekatolických knih v knihovnách katolických šlechticů té doby a ilustrujme ho právě na příkladu javorské zámecké knihovny. Ottův inventář přináší soupis těchto knih na 18 foliích ve dvou rubrikách nadepsaných *Bibliae in locis acatholicis excusae* a *Libri theologici acatholici*. Jedná se o necelá 4% z celého knihovního soupisu, tedy nikterak rozsáhlou část. Přesto si však zaslouží naši pozornost, a to nejen vzhledem k titulům které oddíl frekventuje, nýbrž i díky zachovaným přípiskům Otty z Nostic v těchto knihách.

První rubrika, bible vydané v nekatolických oblastech, zachycuje celkem 36 položek, z nichž nejvýznamnější část tvoří 8 tištěných edic úplné bible v Lutherově německém překladu a její rukopisný opis ve dvou svazcích, jedno vydání jeho překladů proroků a Nového zákona a samostatné vydání Lutherova Nového zákona. Proroci a Nový zákon spolu s 5 úplnými biblickými edicemi vyšly z wittenberských tiskáren v letech 1538-1579. Co do edičních míst převládá mezi lutherskými biblesmi pochopitelně Wittenberg a v jednotlivinách se objevuje Cassel, Lüneburg, Barth. Dvoudílný opis Luterovy bible se dochoval v Nostické majorátní knihovně do dnešních dnů. Neobsahuje sice Ottův vlastnický záznam, ovšem k její identifikaci je více než postačující provenienční přípisek na počátku prvního svazku: „*Scripta a me Michaele Herdwigio Jaurano Silesio ac incepta 19. die Augusti anno 1620.*“

Vyhotovitelem rukopisu byl tedy několik desítek let před Ottovým nástupem na místo zdejšího hejtmana jeden z obyvatelů jeho sídelního města Javoru. Druhou nejdražší knihou v rubrice nekatolických biblí, po nedochovaném skvostně vázaném rukopise Výmarské bible, je velké polyglotní vydání Nového zákona Eliase Huttera z r. 1599 s překladem biblického textu do 12 jazyků včetně češtiny. Tuto knihu podle rukopisné dedikace na titulním listě daroval Ottovi z Nostic roku 1665, tedy v roce jeho smrti, Johann Friedrich von Nimptsch, pozdější Ottův následovník v úřadě zemského hejtmana javorsko-svídnického a jedna z významných osobností slezské protestantské šlechty. Krom němčiny, která zcela samozřejmě převládá díky lutherským překladům, jsou v této rubrice zastoupeny rovněž další jazykové mutace bible, francouzská, anglická, maďarská a za jistou kuriozitu můžeme považovat nedochovaný překlad Nového zákona do chorvatštiny ve dvou rukopisných svazcích.

Otto mladší z Nostic většinu knih své knihovny označoval namísto obvyklých grafických exlibris, prostých nebo zlacených slepotiskových supralibros, svým vlastnoručním podpisem na titulní straně, přičemž u drtivé většiny svazků zůstalo pouze u jednoduchého podpisu, jenž málokdy rozšířil další poznámkou. Výjimkou z pravidla jsou pak knihy protestantských autorů, u nichž se setkáváme se sdílnější podobou Ottových záznamů v několika po výtce stereotypně se opakujících podobách. Tyto přípisky pochopitelně odsuzují obsah knihy jako kacířský. Od lakonické fráze „*sine approbatione contentorum*“ či její expresivnější varianty „*cum detestatione contentorum*“ se setkáváme i s obšírnějším a spíše vysvětlujícím přípiskem: „*Huic libro locum quidem in bibliotheca mea assigno, sed quicquid in eo contra Romanum Pontificem Christi in terris vicarium, et contra fidem Romano-catholicam comprehenditur ex animo contemno, condemno et tanquam impium, et haeticum rejicio.*“ Tedy: „*Této knize sice ve své knihovně dávám místo, avšak cožkoli je v ní obsaženo proti římskému pontifikovi, Kristovu náměstku na zemi, a proti římsko-katolické víře, z duše zavrhuji, odsuzuji a jako bezbožné a kacířské odmítám.*“ Je otázkou, do jaké míry zrcadlily tyto přípisky niterné přesvědčení jejich původce a jeho skutečný vztah k protestantské literatuře a do jaké míry byly, řekněme, jistou obranou proti případným nařčením ze sympatií k dílu kacířů. Otto z Nostic se vzhledem ke své politické pozici rozhodně nemusel bát nařčení a pronásledování ze strany církevní cenzury, přesto však cítil potřebu vysvětlit držení knih, jichž se měl coby věrný katolík vyvarovat.

Zastoupení knih protestantských autorů v knihovnách katolické šlechty v českých zemích nebylo ničím výjimečným a to jak v dobách před třicetiletou válkou, tak i po ní. Nebylo však standardním jevem, aby jejich vlastní formou vlastnoručních vpisků vysvětloval či dokonce

omlouval jejich přítomnost v knihovně. Snad bylo toto chování do jisté míry určováno složitou politicko-konfesijní situací ve Slezsku v letech po vestfálském míru. Slezsko procházelo tvrdou rekatolizací původně většinou protestantského obyvatelstva, které si však četnými supplikami u císařského dvora vymohlo na počátku 50. let 17. století povolení ke stavbě dvou „kostelů pokoje“ u Javoru a Svídnice. V těchto dvou kostelech, a v nich pouze, protestanti z širokého okolí směli navštěvovat lutheránské bohoslužby. Knížectví javorské a svídnické, ačkoli rekatolizované, tedy zůstalo i nadále konfesijně citlivou oblastí.

Ve svazcích malostranské Majorátní knihovny hrabat z Nostic a Rhienecka, jež se mi podařilo identifikovat s položkami zmíněné rubriky nekatolických biblí se Otto z Nostic omezil pouze na svůj podpis a obsahovou stránku knih nikterak nehodnotil. Je obtížné určit dnes Ottovy pohnutky, můžeme však předpokládat, že důvodem byla sama autorita bible. Byť byl text přeložený kacířem, byl stále v jistém smyslu textem knihy života, třebaž z katolického hlediska pokrouceným, a nedával tak docela prostor k manifestaci kacířských bludů překladatele. Snad proto se Otto zdržel poznámek „*sine approbatione contentorum*“ či „*cum detestatione contentorum*“.

Druhá, obsáhlejší rubrika soupisu Ottovy knihovny zachycuje teologickou literaturu protestantských autorů. Není zde tedy zohledněno místo vydání či sepsání jako u předchozí rubriky, ale přímo osobnost autora a obsahová stránka knihy. Rubrika čítá celkem 453 položek, přičemž položkou je chápán titul, část knihy popřípadě svazek. Na základě dochovaného pozůstalostního soupisu je bohužel nemožné převést počet položek soupisu na počty titulů, dílů či svazků. Významný podíl tvoří opět edice Lutherových děl, ať už jednotlivě, nebo jako souborná několikasvazková díla. Čítají celkem 59 položek, tj. 13% z celé rubriky. Jako příklad za všechny ať poslouží dvanáctisvazkový soubor Lutherových prací vydaných ve Wittenbergu v letech 1557-1572 a dodnes uložený v Nostické knihovně v Praze. V uvedeném počtu a procentuálním podílu jsou zahrnuty pouze knihy, jejichž autorem byl prokazatelně Martin Luther. Naopak pomínuty jsou knihy, pro něž se stala Lutherova osobnost předmětem literárního zájmu a které tvoří rovněž nezanedbatelné procento celého počtu. Druhu skupinu co do početního zastoupení, obsahově výrazně profilovanou, tvoří edice augsburské konfese, komentáře k ní jako celku i k jejím jednotlivým částem a později nejrůznější apologetické spisy na její obranu. Jedná se přitom o 28 položek, tj. 6% z celé rubriky. Početní zastoupení těchto dvou skupin je pochopitelně symptomatické. Luther coby zakladatel a otec reformace a Melancthonova *Confessio Augustana* jako první stručná formulace protestantské věrouky předložená císaři.

Krom těchto nejvýznamnějších skupin nalezneme v záznamech soupisu a v mnoha případech i fyzicky dochované v malostranské Nostické knihovně knihy mnoha protestantských autorů a dalších teologů, kteří se svými názory vymykali z věrouky katolické církve. Tyto knihy stojí buď obsahově osaměle nebo se shlukují kolem konkrétní události či konkrétního problému a vztahují se buď pouze k tomuto problému nebo rovněž jedna k druhé v polemickém či defenzivním vztahu. Příkladem tématicky i polemicky provázaných knih může být skupina titulů spojená postavou anglického krále Jakuba I., jeho nástupem na trůn a především vyhlášením tzv. *iuramentum fidelitatis* roku 1606, čili slibu věrnosti, který měli podepsat všichni poddaní anglické koruny. Tehdejší katolická církev v čele s papežem Pavlem V. a kardinálem Robertem Bellarminem však proti tomuto dokumentu vystoupila, a postavila tak anglické katolíky před těžkou volbu. Anglický arcikněz George Blackwell obhajoval dokument a jeho smysl, zatímco kardinál Bellarmin nabádal všechny věrné katolíky k odporu. Problematice *iuramentum fidelitatis* je v knihovně Otty z Nostic věnováno 6 titulů; 5 latinských a 1 německý. Jsou rozděleny do 4 knih, z nichž německý spis je obsírnějším pojednáním o anglické situaci *Historia deß Englischen Wunderwerck in erlösung Jacobi I. Königs in Groß Brittanien* v hanavské edici z roku 1610. Kniha oxfordského profesora a biskupa ze Salisbury Roberta Abbota *De suprema Potestate Regia contra R: Bellarminu[m] et Franciscum Suarez*, opět v hanavském vydání z roku 1619, se obrací proti kardinálovi Robertu Bellarminovi. Londýnská edice knihy *Tortura Torti sive ad Mathaei Torti Librum responsio contra Apologiam Iacobi Regis Britanniae [!] etc. pro Iuramento fidelitatis* je katolickou reakcí na knihu *Apologia Pro Iuramento Fidelitatis Iacobi Magni Britanniae Regis*, nakloněnou Jakobovi I. Anglickému a uvozující čtvrtou knihu, jež ve formě přitisků uvádí další dva spisy obsahově spjaté se stejnou problematikou. Totiž *Apologiae pro Iuramento Fidelitatis adversus duo Brevia P.P. Pauli V. et Eptistolam Cardinalis Bellarmini ad G. Blackvellum*, jež je podobně jako kniha *De suprema Potestate Regia* polemickým pojednáním adresovaným kardinálu Robertu Bellarminovi, hovořícím přímo o slibu věrnosti králi Jakobovi a tištěnou edici řeči Jakuba I. v anglickém parlamentu z roku 1603. Z těchto jmenujme 2 spisy polemizující s kardinálem Bellarminem. Jednak knihu oxfordského profesora a biskupa ze Salisbury Roberta Abbota *De suprema Potestate Regia* a knihu *Apologiae pro Iuramento Fidelitatis adversus duo Brevia P.P. Pauli V. et Eptistolam Cardinalis Bellarmini ad G. Blackvellum*.

Další důležitou skupinou jsou knihy protestantských autorů namířené proti řádu Tovaryšstva Ježíšova, obviňující je z intrik a bezbožného jednání, zaměřeného především na získání politické moci a světovlády. Rubrika pozůstalostního soupisu evidující protestantskou

literaturu uvádí celkem 16 titulů s touto tematikou, rozdělené do 7 knih. O politických intrikách jezuitského řádu hovoří kniha Alphonse de Vargas *Relatio de Stratagematis et Sophismatis Politicis Societ: Iesu ad Monarchiam Orbis Terarum sibi conficiendam* z roku 1636, jež obvinění z úsilí o světovládu jezuitů předsadila do vlastního titulu. Svazek obsahuje další dva přitisky a jeden přívazek s obdobnou protijezuitskou tematikou. Údajnými bezbožnými, ba dokonce okultními praktikami řádu se pak zaobírá další dvojice knih. Německá *Copey eines Schreibens an Herrn Paulinum Datarium undter Clemente VIII Pontif: von der Jesuitischen Cabala und geheimen Kunst in gewissen Sachen* a její francouzská obdoba *Lettre Mystique touchant la dernier conspiration avec L'ouverture de la Cabale Mysterielle des Jesuites*. Za zmínku stojí spis *Deliberatio De compecendo conatu Iesuitarum*, dotýkající se působení jezuitů v Anglii za vlády krále Jakuba I. Není náhodou že byl připojen ve formě přitisku k výše zmíněnému titulu *Tortura Torti sive ad Mathaei Torti Librum responsio contra Apologiam Iacobi Regis Britanniae*. Již roku 1605, tedy rok před vyhlášením *iuramentum fidelitatis*, byla v Londýně odhalena skupina jezuitů, později známá jako *Gunpowder Plot*, pokoušející se o atentát na krále ve sněmovně lordů.

Vedle těchto dvou tematicky vymezených skupin by bylo možné ze soupisu Ottovy knihovny vydělit několik dalších více či méně homogenních skupin knih protestantské literatury, ať už spjatých osobou autora nebo blízkých si povahou tématu. Především větší počet knih z pera Desideria Erasma Rotterdamského, knihy týkající se lokálních konfesijních otázek na území Slezska, formulace názorů protestantských teologů na téma židovské otázky nebo knihy autorsky či tematicky spojené s českým prostředím, jako byly knihy Václava Budovce z Budova či pojednání o osobnosti mistra Jana Husa. Z časových důvodů jim však na tomto místě nelze věnovat patřičnou pozornost. Tento deficit se pokusím napravit v tištěné verzi svého příspěvku.

Podívejme se však krátce na Ottovy příписy na titulních stranách knih této druhé rubriky protestantské literatury pozůstalostního soupisu. Nejprve je třeba říci, že Otto byl co do odmítavých či vysvětlujících záznamů v knihách poměrně nedůsledný. V některých případech se na titulních listech objevují dosti obsáhlé vysvětlující poznámky zmíněného typu *Huic libro in bibliotheca mea...*, v některých případech se omezil na lakonické *sine approbatione contentorum* a jinde se na titulní list pouze podepsal. Přitom nelze přesvědčivě vysvětlit pravidlo, jímž se Otto v tomto směru řídil. Zatímco knihu *Gnomon apologeticus circuli horologii historici, typici et mystici* Václava Budovce z Budova poznamenal přípisem *sine approbatione contentorum*, *Malý katechismus* Martina Luthera dal do knihovny zařadit pouze se svým podpisem na titulní straně. Jistou pravidelnost lze sledovat pouze u protijezuitských

spisů, které jsou, snad až na jedinou výjimku, na rozdíl od jiných knih, poznamenány emocionálně silnější reakcí *cum detestatione contentorum*.

Díla protestantských autorů v javorské zámecké knihovně Otty mladšího z Nostic tvoří pozoruhodnou část soupisu knihovny, jejíž rozsah i struktura snad byly ovlivněny relikty na začátku zmíněného mladického zanícení pro teologii a filozofii. Zrcadlí samozřejmě ve své struktuře základní tendence prosazujícího se protestantismu, *Konfessionalisierungszeit*, následný zájem o subtilnější problémy protestantské teologie a politické události vycházející z pohybu dobového religiozního myšlení. Záznamy v soupisu však získávají svou hlavní vypovídací hodnotu v sekundární identifikaci s konkrétními fyzicky dochovanými svazky ve fondu Majorátní knihovny hrabat z Nostic a Rhienecka a z ní vyplývající možnosti sledovat písemné stopy vztahu jejich shromažditele ke své knihovně z hlediska čtenářského a konfesijního. Do jaké míry jsou tyto záznamy v souladu s ostatními historickými fakty té doby ukáže další výzkum.